

STABILITA A FLEXIBILITA V PŘEDSTAVÁCH O VENKOVĚ A PROJEKCE DO VENKOVSKÉHO ROZVOJE

STABILITY AND FLEXIBILITY IN THE IMAGES ABOUT THE COUNTRYSIDE AND THEIR PROJECTION INTO RURAL DEVELOPMENT

Michal Lošťák, Helena Hudečková

Abstrakt:

Analýza jevů spojených s pojmy jako nová ekonomika, post-fordismus či globalizace ukazuje, že se pod nimi skrývá jeden ze znaků dnešní společnosti. Tím je vyžadovaná a často uskutečňovaná flexibilita všeho a všech. Sociolog Z. Bauman tak mluví o současnosti jako o tekuté modernitě (tj. době nemající žádnou přesnou formu a tudíž jsoucí úplně flexibilní). Je-li současný svět charakterizován takovými flexibilně beztvarymi vlastnostmi, žijeme-li v takovém flexibilním světě, kde nic není stálé a kde se vše stává relativním, můžeme se tázat, jak je tato situace reflektována v různých představách o venkovu, který je tradičněji spojován s určitou stabilitou (danou například řádem přírody). Obecnější otázka by mohla znít, zda je svět skutečně pouze flexibilní a multilaterální či zda si udržel (či rozvíjí) i znaky unilateralismu a stability. V souvislosti s touto otázkou se také můžeme ptát, jak je flexibilita či stabilita sociálně konstruována v našich představách, které vedou naše jednání například i v přístupech k rozvoji venkova. Právě k zodpovězení těchto otázek se článek pokouší využít některých výzkumů spojených s hledáním způsobů zpodobňování vesnic v našich představách. Svou lokalizací do Česka si naše vesnice udržují lokální (předpokládaně tradičně stabilní) podobu, zároveň však existují v globalizujícím se (předpokládaně post-moderně relativizujícím a proměnlivě flexibilním) světě. To je vstupní východisko tohoto článku. Vesnice jsou v našich vnímáních a interpretacích světa (představách, obrazech světa) tradičně spojovány s určitou stabilitou, tradicí, neměnností, pravidelností, řádem, jehož instituce byly utvářeny v souladu s těmito představami. Tomu také odpovídala charakteristika vesnice v klasických teoretických konceptech vztahu města a venkova (dichotomický a kontinuum). Avšak vesnice dnes existuje v dění měnícího se světa, který se stává stále více flexibilním. Tomu odpovídá nově rozvíjený koncept vztahu města a venkova – koncept konvergence a divergence. Ten se však nesnaží plně reflektovat pouze flexibilitu, ale usiluje vidět venkov i v jeho stabilní podobě. Proto se tento článek také snaží ukázat, zda a jak jsou v našich představách o venkovu přítomny právě charakteristiky flexibilního světa venkova či světa stabilního. Článek proto přibližuje některé představy o české vesnici. Ty porovnává s různými teoretickými koncepty a ukazuje na možné projekce do rozvoje venkova. Tak se snaží zodpovědět otázku o povaze současného světa venkova – zda je flexibilní (a proč) či zda si uchovává určitou stabilitu (a proč). Odtud lze uvažovat o budoucnosti venkova (tj. o praktické podobě rozvoje venkova) – podle tlaků nové ekonomiky (a stane se plně post-moderně flexibilním) či si uchová (a zda má potenciály k uchování) rysy stability.

Abstract:

An analysis of phenomena related to such terms like new economics, post-fordism or globalisation shows that these terms hold one of the characterisations of contemporary society. This characterisation is flexibility, which is both required and implemented. That is why a sociologist Z. Bauman labels contemporary society as liquid modernity (i.e. the era without any solid form and thus being completely flexible for all and everything). If contemporary world is characterised by such flexible (shapeless) feature, if we live in such

flexible world, where nothing is stable and where everything becomes relative, we might ask how is this situation reflected in various images about the countryside, which is traditionally linked with certain stability (originating in the order of nature). More general question might be reworded: is contemporary world actually only flexible and multilateral or does our world retain (or develop) some features of stability and unilateralism? We can continue in our questions in more sociological terms: How is the flexibility or stability socially constructed in our images – in images, which are guiding our activities also in the field of rural development. To answer these questions the paper will use some research findings related to portraying the villages by rural and urban actors. Because our villages are located in the Czech Republic, they hold their local (presume traditional and stable) features. However, they also exist in globalised world (presume post-modern relative, changeable and flexible) world. It is the background of this paper. The villages in our perceptions and interpretations of the world (in our world views) are traditionally related to certain stability (in a sense of no changes), to the regularity, to the order, institutions of which were socially constructed in accordance with such worldviews. It was also in accordance with the understanding of the countryside in classical concepts of rural-urban relation (concepts of dichotomy and continuum). However, contemporary villages exist in changing world, which becomes more and more flexible. It is reflected in newly elaborated concept of convergence and divergence of rural and urban. This concept does not reflect only flexibility (convergence) but it also attempts to see the village as stable and divergent from the city. Therefore this paper also attempts to demonstrate in which ways are the features of flexible world presented in our images about rurality. Therefore the paper outlines some images about the Czech villages. These images are also compared with various theoretical concepts (see above) and show possible projections into rural development. That is the way, how the paper wants to answer the question about the characterisation of the contemporary world – is this world flexible (and why) or does this world still retain some level of stability (and why). This is the point we might start to think about the future of the countryside (about the practical issues of rural development) – will the countryside succumb the pressures of new economics (and will the countryside be characterised in post-modern flexible features) or will retain (and if the countryside has the potential to retain) the feature of stability.

Klíčová slova:

venkov, představy o venkovu, stabilita, flexibilita, rozvoj venkova

Key words:

the countryside, images of countryside, stability, flexibility, rural development

Úvod

Když sociologové analyzují současnou společnost, hledají v ní, mimo jiné, její řád, určitou pevnost, stabilitu. Rovněž tak hledají zdroje tohoto řádu a mechanismy jej zajišťující. Tak ostatně sociologie činí již od svého vzniku a činí tak proto, aby mohla dát variantní odpovědi na otázky o povaze sociálního světa, sociální změny a možných scénářích budoucího vývoje. Na základě těchto odpovědí vystupuje sociální svět před lidmi jako uspořádaný, mající svá pravidla. Díky tomu mohou lidé lépe porozumět světu, v němž žijí, a mohou tak umět lépe dosahovat svých cílů. Naopak ve světě, který před námi vystupuje jako neznámý a nepochopitelný (tj. ne-řádný, neuspořádaný) a často i chaotický (tj. bez pravidel), se nám obtížně jedná a nedosahujeme těch výsledků, které jsme si předsevzali.

Ve svých analýzách společnosti, které se zaměřovaly na vznik moderního industriálního světa, myslitelé v oblasti sociálních věd dokazují, jak „bylo zapotřebí zbavit se balastu, jimž nové budovatele zatěžoval starý řád.“, aby bylo možné budovat nový a pevný řád moderní společnosti (Bauman 2002: 13). Proto například A. Smith (2001:122-127; 129) kritizuje překážky kladené volnému pohybu práce a kapitálu (např. cechovní zákony) či snahy řídit zisky kupců a živnostníků tím, že se ceny zboží předepisovaly. Naopak konkurence, vymaňující hospodářství z příkazů a subjektivních rozhodnutí panovníků, upraví podle něho tyto ceny lépe než jakékoliv úřední nařízení. Proto později Marx (Marx, Engels 1958:432) kladně hodnotí kapitalismus jako nový řád vymaňující značnou část obyvatelstva z tuposti venkovského života. Proto Weber (1983: 288-301) ukazuje jako předpoklad kapitalistické racionalizace hospodářství vymanění se z tradicionalistických forem hospodářství, pokud šlo o jejich ducha (od tradiční výšky zisku, od tradičního způsobu obchodování atd. k vyšší ekonomizaci nejen ekonomických činností). Nový vznikající řád, který vyvazoval lidi z tradice minulosti, měl ale být mnohem pevnější, neboť měl být imunní vůči tlakům a zásahům zakořeněným v neekonomických (resp. neracionálních) sférách sociálních vazeb závazků, příslibů, lidmi utvářených regulací (Bauman 2002: 14). Dnes můžeme usoudit, že paradoxně toto budování nového řádu společnost na jedné straně ještě více rozvolnilo, aby ji na straně druhé učinilo jednostranně upevněnou a neměnnou. Nový řád, který je produktem deregulace, liberalizace, „flexibility všeho a všech“ se totiž stává mnohem více rigidním, protože postrádá svobodu výběru (ibid).

Cíl a metodika

Přijmeme-li tézi, že v této „flexibilní rigiditě“¹ existuje i český venkov, pokusí se následující text ukázat, jak tato situace vypadá právě v jeho případě. Zjišťování existence mnohohrstevné až chaotické různosti či jednostranné řádnosti a jejich vzájemných propojení a protikladů objevovaných ve způsobech, kterými různí aktéři spojení s rozvojem venkova venkov nazírají, může hodně napomoci přípravě různých programů rozvoje venkova. Protože budeme pracovat s výpověďmi různých lidí, v nichž oni sami ukazují, jak si zurčítují venkov (jak mu rozumí) a jak mu takto dodávají řád, neobejdeme se bez pomoci sociologického konstruktivismu² v jeho projekci do jednání lidí. Vycházíme z předpokladu, že čím uspořádanější systém sociálně konstruujeme, tím více lze předpokládat, že lidé v něm dovedou umět jednat. Do projekce rozvoje venkova pak můžeme aplikovat, že čím více jsou představy různých aktérů o venkovu uspořádanější a sobě podobnější, tím snadněji budeme dosahovat shody v přípravě a úspěchu v následné realizaci různých projektů rozvoje. Pokusíme se tedy ukázat, jak lidé chápou řád na vesnici, případně i to, co tuto stabilitu rozbíjí.

1 Nová ekonomika může být chápána jako jedno z vyjádření onoho paradoxu flexibility a rigidity. Ekonomové vždy sledují, jak je dosahován řád. Ekonomika bez řádu nemůže fungovat. Na druhou stranu se symbolem řádu stává flexibilita, nestálost, neukotvenost. Za novou ekonomiku se nejčastěji označuje nově se vytvářející struktura ekonomiky a nová hospodářská politika v éře globalizace, jejímž základem je produktivita práce podložená moderními informačními technologiemi, organizační struktura typická horizontálními sítěmi a stále více je oceňován kapitál ve formě informací a znalostí. Druhou stránkou je, že je (spolu s tzv. ekologickou, humanistickou ekonomikou a ekonomikou reálného světa) považována za alternativu k současné ekonomické teorii hlavního proudu (čerpající především z makroekonomie) a tudíž za začátek cesty k nalezení souladu mezi ekonomikou, společností a životním prostředím. Někteří autoři však uvažují, že tato druhá stránka se v realitě neuskutečňuje.

² Sociologický konstruktivismus v opozici k sociologickému objektivismu a naturalismu zdůrazňuje, že svět není sociálnímu aktéru jako účastníkovi společenského života prostě objektivně dán, ale je neustále konstruován v procesu sociální interakce a sociální komunikace. Významy na sociálních objektech nelze pouze odkrývat, jakoby v nich byly předem přítomny, ale významy jsou na objekty teprve kladeny sociálními aktéry. Jak se mění významy, které jsou objektům přisuzovány interpretačními a komunikačními aktivitami, mění se i povaha sociální skutečnosti (Velký sociologický slovník 1996).

Obojí budeme uvažovat ve vztahu k různým rozvojovým aktivitám. Empirická část tohoto článku proto ukazuje příklady vidění řádu venkovského světa venkovany v situaci, kdy se setkávají s flexibilitou a tékavostí období vývoje a stavu společnosti, které sociolog Z. Bauman nazývá tekutou modernitou a co to může znamenat pro projekty rozvoje venkova.

Mluvíme-li o venkovském rozvoji, nevyhneme se diskusím, co vlastně pod oním rozvojem chápat. Tak se dostáváme do již zmíněné sféry sociologického konstruktivismu. Na jedné straně jakoby panoval obecný konsensus o tom, co je rozvoj venkova – tj. „přece“ rozvoj venkova sledující zlepšení podmínek života venkovského obyvatelstva (Národní rozvojový plán 2003).³ Tento konsensus však může ústít v nepochopení a rozpory (flexibilní chaos) při přípravě konkrétních projektů rozvoje, není-li brán jako integrovaný – tj. rozvoj ekonomiky, sociální rozvoj, rozvoj bydlení, infrastruktury, či „vlastně“ čeho?⁴ V takové situaci lze uvažovat o tom, proč lidé určitá řešení odmítají a jiná přijímají. Část odpovědi může být ukryta ve způsobu, jakým vnímají, vykládají a vysvětlují okolní svět a své místo v něm. Má-li prostředí aktivit a dění v něm pro jednáající subjekty podobu určitosti a řádu, lze předpokládat, že budou umět jednat. Potom se lze domnívat, že úspěšnost či neúspěšnost různých programů rozvoje venkova a zemědělství včetně zvládání změn jimi generovaných a vztah k nim (který se formuje mezi lidmi na venkově) závisí do značné míry na tom, nakolik záměry obsažené v projektech a způsoby jejich realizace korespondují s představami o dané problematice těch lidí, kteří jsou těmito projekty ve svých každodenních životech dotčeni.

Metodická východiska práce jsou v souladu s jejími cíli. Odkazujeme na Weberovu koncepci sociálního jednání spojenou s významy připisovanými tomuto jednání. Projekce takového chápání jednání do moderních konceptů institucionální ekonomie ukazuje, že probíhá-li dané jednání obtížně (tj. není-li dosahováno porozumění významům v orientaci tohoto jednání, protože dění postrádá svůj sociální řád), stává se příliš nákladným. Institucionální ekonomie používá pro tyto náklady pojem transakční náklady (podrobněji o transakčních nákladech a fungování ekonomických systémů viz např. Coase /1937; 1994: 719-721/ nebo Mlčoch /1996: 12-18/). Jak ukazuje L. Mlčoch (1997:16), ekonomické jednání je přímo propojeno s významy (s pochopením), které mu připisujeme, a s transakčními náklady: „Způsob racionalizace tohoto světa, jeho explanace a interpretace, jakož i ospravedlnění (legitimace moci, institucí apod.), to vše hluboce ovlivňuje vnímání lidí a skrze ně i výši transakčních nákladů ve společnosti. Pokud převážná část populace akceptuje strukturu vlastnických práv a celého institucionálního rámce hospodaření včetně 'pravidel hry' (v našem případě zaváděných projektů rozvoje venkova – pozn. autorů) jako 'fair' a 'spravedlivou', snižují se transakční náklady smluvního systému a frikce ('tření') v ekonomickém systému klesá. A ovšem i naopak: každé vnímání institucí (v našem případě zaváděných projektů rozvoje venkova – pozn. autorů) jako 'unfair' a 'nespravedlivých' nutně zvyšuje tenze v ekonomice a společnosti a 'náklady na provoz' systému rostou.“ Pak platí, že vnímání prostředí svého života venkovany ovlivňuje zaváděné projekty rozvoje a následně výši transakčních nákladů fungování celého společenského systému. Abychom uměli tyto náklady snižovat a činit naše jednání méně nákladným, je důležité představy venkovců o svém životě zjišťovat a umět s nimi pracovat při přípravě různých projektů rozvoje. A k tomu slouží právě sociologie.

³ Národní rozvojový plán při popisu prioritní osy „Rozvoj venkova a multifunkčního zemědělství“ říká: „Významně budou podporovány aktivity vedoucí k udržení, především mladých, obyvatel na venkově a ke stabilizaci venkovského osídlení. Podpora se zaměří zvláště na rozvíjení mimoprodukčních funkcí zemědělské výroby, které zahrnují větší diverzifikaci zemědělství a dokončení jeho restrukturalizace. Aktivity budou směřovat k integrovanému rozvoji venkovského prostoru založenému na zlepšení vybavenosti a dostupnosti obcí a tvorbě pracovních míst.“

⁴ Přechod od industriální k informační společnosti, tj. období, v němž se mj. rodí koncept nové ekonomiky, má jeden (z více) typických rysů – přechod z éry specializace do éry integrace.

Následující diskuse je založena na řadě výsledků pocházejících z různých výzkumů prováděných v předchozích deseti letech. Protože bylo nutné v souladu s východisky sledovat významy, které lidé připisují svému jednání a dění, byl zvolen kvalitativní přístup, jako ten, který nejlépe napomáhá tyto významy odkrývat (viz Giddens 1989: 670-671, Disman 1993:285). Jako základní technika sběru empirických údajů byla použita práce v terénu (field work) prováděná v osmnácti českých a moravských obcích s maximálně 3500 obyvateli. Práce v terénu byla kombinována s uskutečňováním nestrukturovaných rozhovorů s různými aktéry venkovského života včetně těch, kteří připravují různé programy a projekty rozvoje venkova. Bylo dotazováno více než 150 takových aktérů s průměrnou délkou rozhovoru 90-120 minut. Tyto techniky byly používány v různých výzkumech, z nichž je potřeba zmínit čtyři základní: (1) v letech 1993-1996 prováděný výzkumný projekt pod názvem Rural Employment and Rural Regeneration in Post-socialist Central Europe (the Czech lands, Hungary, Poland and Slovakia) – COST grant číslo CIPA CT92-3022; (2) v letech 1997-1999 realizovaný grant Institutional Change in Czech Agriculture: The Behaviour of Non-farming Private Land Owners – grant OSI/HESP No. 1208/1997 v rámci Research Support Scheme; (3) v letech 1997-1999 uskutečňovaný projekt Přerodové procesy – grant GA ČR, č. 403/97/0971; (4) posledním výzkumným projektem je institucionální výzkumný záměr Efektivní integrace českého agrárního sektoru v rámci evropských struktur – předpoklad trvale udržitelného rozvoje (CEZ:J03/98:411100013), na němž se autoři tohoto textu spolupodílejí. Konkrétní přepisy rozhovorů a poznámky z práce v terénu jsou k dispozici u autorů textu. Dlouhodobý charakter sledovaných záležitostí odpovídá Putnamově (1993:xiii) přístupu systematického studia vývoje institucí v různých regionech Itálie a jejich adaptace ke svému sociálnímu okolí, které trvalo více než dvacet let. Na rozdíl od Putnama jsme se však nesoustředili na vývoj institucí jako takových, ale na zkoumání představ utvářejících tyto instituce, a to v souladu s myšlenkami o sociální konstrukci institucí (viz Berger, Luckmann 1999 či Swedberg a Granovetter 1992).

Výsledky a diskuse

V představách o venkovu zjištěných u obyvatel venkovských komunit je patrné odkazování se (porovnávání, souvztažnost) k městu. V takto utvářených obrazech lze rozpoznat tři osy, kolem kterých se vnímání rozdílů/podobností venkova a města orientuje a vzhledem k nimž je vyjadřováno:

1. osa (základní) se týká společenského řádu a jeho změny, můžeme ji naznačit pojmenováním pólů **stabilita** (klid, pořádek, pevnost – typické pro venkov) a **dynamičnost** (shon, chaos, flexibilita – typické pro město).
2. osa (návazná na základní osu) se týká kulturního prostoru, majícího póly **příroda** („čistá přirozenost“ – typická pro venkov) a **kultura** („promíchaná umělost“ – typická pro město).
3. osa (také návazná na základní osu) se týká sociálního prostoru, resp. sociálních vztahů, má póly **vztahová blízkost** (známé a trvalejší vztahy – typické pro venkov) a **vztahová vzdálenost** (spíše neznámé, nahodilé a přelétavé vztahy – typické pro město).

Ve vyjadřovaných představách venkovanů (výroky o svém, venkovském světě v porovnání s městským světem) se roviny, orientované dle os vytvořených pro potřeby analýzy, prolínají. První rovina se při tom jeví být určující, zatímco další dvě ji naplňují konkrétnějšími obsahy. Podle těchto tří rovin můžeme blíže analyzovat:

- a) co se jeví venkovanům být normální (jak rozumí svému světu)
- b) jaké městské vlivy se mohou setkat se vzdorem, odporem (čemu nerozumí v „tom druhém světě“)
- c) jaké městské vzory se mohou setkat s přijetím (čemu rozumí v „tom druhém světě“).

Domníváme se, že zodpovídání takových otázek je nanejvýš prospěšné, chceme-li projekty rozvoje venkova opravdu uskutečňovat.⁵ Následující příklady tudíž zachovávají uvedenou strukturu – ve třech oddílech (nezvaných dle pólů os) probírají empiricky pozorovatelnou mormalitu (řád), odmítané městské zásahy do ní, a také naopak přijímané prvky městské kultury (resp. žádané).

Ad 1) Stabilita a dynamičnost na venkově, implikace pro rurální rozvoj

Venkov je u venkovanů spojován především s klidem. Ten však nelze z jejich pohledu chápat jako „zastydlost“, rigidní neměnnost, jak naopak klid na venkově mnohdy chápou měšťané v asociaci s minulými tradicemi. Klid znamená pro venkovany spíše kontinuitu řádu vyjadřující opakovatelnost dění a opakovatelnost aktivit. Pravidelná opakovatelnost dění má své primární kořeny v přírodě, s níž bylo a je venkovské obyvatelstvo spojeno prostřednictvím zemědělských aktivit. Cykličnost přírody, ovlivňující pořádek a pravidelnost zemědělských prací, vytváří představu klidu nenarušovaného mimořádnými stavy⁶ – vytváří řád. Venkovské aktivity jsou venkovany často viděny jako zdroj řádu⁷ v opozici k dynamice, ne-řádu, chaotičnosti a flexibilitě měst. Venkov se tak může z pohledu města jevit jako neracionální, zastydlý, zpátečnický a v opozici k městské modernosti jako tradiční (jak ho nakonec často představoval i hlavní proud sociologie). Z pohledu venkovanů se však venkov jeví jako řádný a fungující (umějí v něm jednat a není nutno do něj zasahovat městskými představami o řádu lineárního typu).

Proto venkované ve svých představách o prostředí svého života vzdorují ideám o flexibilitě „všeho a všech“, která ve svých důsledcích rozrušuje jimi zažitý a zobrazovaný řád venkova – flexibilita nemá cyklus, nikam se nevrací. Představy venkovanů o řádu a proměnlivosti (flexibilitě) pak mohou být důvodem konfliktních situací při realizaci různých projektů rozvoje, neboť to jsou často představy fungující v městském prostoru, které bývají ve formě různých projektů rozvoje přenášeny na venkov. Venkované dále nelibě nesou, staví-li se k nim město z pozice „staršího bratra“. Projevovaná obezřetnost vůči tomu měšťanům připadá jako další z projevů konzervatismu při vstupu „nových elementů“ na vesnici. Zdá se proto měšťanům, že venkované nechťejí přijímat změny.

Snaha bránit v soutěži s městem svůj svět (zobrazený v jeho obrazech) a na něj vázané jednání byla pro venkov nakonec vždy typická. Venkov se k tomu snažil využít i určité modifikace toho, co přichází ze samotného města. Tak například, je-li jedním ze znaků moderní globalizované společnosti stále vyšší integrace (vyzývající však na druhé straně dezintegrační procesy), potom se například i ve venkovském prostoru, aby v soutěži s městem obstál, stále více prosazují a realizují myšlenky o spojování obcí do místních regionálních celků. Tradiční izolovanost venkova, která má v modernizačních představách nádech neměnnosti a zaostalosti, ve skutečnosti mizí, protože sami venkované jednají pod vlivem

⁵ Flexibilita, požadovaná novou ekonomikou (např. vůči společnosti, anebo životnímu prostředí), přeneseno do obecnější polohy – „nové kultury“, neznamená diktát jednoho možného vzoru (městského venkovského), ale sofistikované porozumění tomu, co (samo o sobě) je méně flexibilnější, aby se flexibilnějším stalo při zachování svých originálních rysů.

⁶ Tyto mimořádné stavy, které rozrušují ustavený řád venkova založený na cyklické kultivaci půdy, byly v našich podmínkách spojeny s procesy urbanizace, industrializace a kolektivizace. Dalším a novým elementem rozrušující „klidovost-řádnost“ venkova se může stát probíhající dekollektivizace a globalizace, které jsou spojeny právě s flexibilitou a proměnlivostí současného světa.

⁷ Myšlenka venkova a s ním spojeného zemědělství jako zdroje řádu prochází historií sociálních učen. Tak například fyziokraté vidí právě v zemědělství základ řádu vzhledem ke spojení s přírodou. Jejich „laissez-faire“ vyjadřuje nutnost nezasahovat do tohoto řádu, nerušit jej, máme-li existovat a dobrat se cílů, které jsme si postavili. Proto tak zdůrazňují přirozený řád a mluví to tom, že zemědělství je základem blahobytu a moci panovníka.

proměněných a jiných představ, než které jim připisují modernizační stereotypy. Jednají tak pod vlivem modifikovaných představ, protože jim umožňují jednat lépe (tj. dosáhnout více).

Ad 2) Příroda a kultura na venkově, implikace pro rurální rozvoj

V této druhé rovině je venkov asociován se zdravým životním prostředím, zatímco město s civilizačními vymoženostmi. Zajímavé však je, že lidé na vesnici vidí své životní prostředí mnohdy kritičtěji, než je vidí lidé z města. Ti často pod vlivem nekritických představ usilují o bydlení na venkově⁸. Venkované si prováděním svých každodenních činností více uvědomují, že venkov nemusí mít tak zdravé životní prostředí, jak dominující představy (existující ve městech) předpokládají. Orientace na přírodu jako na základní objekt vystupující v obraze venkovského světa venkovanů a na snahu uchovat ji v „původní“ (nevirtuální) podobě může rovněž potvrzovat propojení klidu-řádu s cykličností přírody a zemědělstvím. Ještě výrazněji vidíme venkovany zafixovanou představu o pevném spojení venkova s přírodou a o důležitosti přírody pro existenci a identitu tohoto prostoru v jejich vyjádření o otevřenosti venkovského přírodního prostoru. Venkovský prostor je asociován s prostorem přírodním (otevřeným) oproti umělému (zastavěnému a tudíž podle představ venkovanů i chaotickému) prostoru měst. Existence tohoto přírodního prostoru znamená i zachování a stabilitu řádu venkova spočívající v jeho přirozenosti.

Proto se venkované mohou stavět rezervovaně k různým zásahům přicházejícím z vnějšku jejich přírodního prostoru – z města. Tyto zásahy se mohou týkat jak přímé proměny přírodního prostředí venkovanů – zástavbou, výstavbou technické infrastruktury apod., tak nepřímé proměny vedené kulturními vzory (příklad lze najít v kolektivizačních, ale nyní také v dekolektivizačních aktech spojených s pozemkovými úpravami, využitím půdy apod.). Opět, tyto zásahy mohou pro venkovany měnit jejich přirozený řád, rozbít řád klidu venkova. Konzervatismus venkova z pohledu města může mít zase své kořeny ve snaze venkovanů držet se svých zažitých představ, které umožňovaly umět jednat.

Na druhé straně můžeme přinést příklady přizpůsobování se městským kulturním vzorům, pokud jde o organizaci vlastního prostoru venkovanů, zejména pak obývaného prostoru. Výrazným příkladem je přestavba bytů, domů a přilehlých prostor včetně vybavení domácností, dílen, a také využívání zahrad. Zvyšování komfortu bydlení provádějí venkované s výrazným vlastním podílem a zachovávají tak řád, obsahující co největší možnou soběstačnost a kontrolu. Nebrání se při tom využívání moderních technologií, avšak častěji než měšťané posuzují kriticky náklady s tím spojené (ať již se týkají způsobů vytápění, odpadového hospodářství, telekomunikačních služeb aj.). Jiným názorným příkladem městskému přizpůsobování je rostoucí tendence zařizování a využívání zahradních prostor k volnočasovým aktivitám.

Ad 3) Vztahová blízkost a vzdálenost na venkově, implikace pro rurální rozvoj

Jestliže předchozí část analyzovala roviny představ o venkovu, orientované kolem dvou os, které měly své kořeny v přírodě a aktivitách s ní spojených, podíváme se nyní na osu orientace mezilidských vztahů. Ta je více než s přírodou spojena s prostředím lidského sociálního universa. Venkované ve většině zdůrazňují zdravé mezilidské vztahy na venkově a nezdravé mezilidské vztahy ve městě. Ve venkovských představách je poměrně silně zafixována představa o účinnosti neformální přímé sociální kontroly. Jakoby díky ní lidé na

⁸ Pod slovem „často“ se skrývají jevy spojené s procesy suburbanizace a rurbanizace, před nimiž varuje i EU. Rurbanizace znamená potenciální ohrožení životního prostředí venkova, jeho sociálního a kulturního dědictví. Je tomu tak proto, že některé z venkovských oblastí, relativně blízko velkých měst, riskují, že se stanou pouze obytnými oblastmi a ne oblastmi, kde by žili a pracovali lidé (Rural Developments 1997)

venkově lépe zvládali své jednání. Proto je ve městě velice negativně hodnocena anonymita. Ta je považována za důvod a příčinu sociálně patologických jevů (kriminalita, drogy...), zatímco přímá kontrola na venkově je do značné míry oceňována jako ochrana proti městské sociální dezintegraci a možné dezintegraci osob. Co také venkované (především ti starší) často zdůrazňují, je pracovitost lidí žijících na venkově. Zřejmě se tak polárně dichotomicky vymezují vůči městským civilizačním vymoženostem, které eliminují námahu, přinášejí pohodlí a volný čas, ale také nudu. Městské vymoženosti, které na venkov pronikly a jsou vítány, si venkované zasloužili svou velkou námahou (viz např. zmiňované pohodlné bydlení). Vyobrazují se jako dělní oproti měšťanům, kterým „se nechce dělat“. Takové vymezení již není tak patrné v obrazech světa mladší generace, která zmíněné vymoženosti používá ve svých každodenních životech a bere je za samozřejmé. Proto i o ní často starší generace mluví jako o těch, kteří „nechtějí dělat“.

Příklady odmítání nepřehledného světa městských mezilidských vztahů dokládají výzkumy zjišťující názory venkovanů na velkovýrobní zemědělství 80. let a dále (tj. po koncentraci a specializaci zahájené v polovině 70. let). Anonymita je často vyjadřována tak, že „už nikdo nevěděl, co kdo dělá, kdo to dává dohromady ...“. Již kolektivizace znamenala, že méně schopní a pracovití lidé mohou mít vyšší sociální pozice než schopnější a pracovitější. Tento trend v představách venkovanů pokračuje. Dále tudíž výrazně odmítají možnost vysokých bezpracných zisků a nepřijímají zásahy z vnějšku, pokud nejsou doprovázeny důkladnou znalostí místního prostředí (fyzického i sociálního).

Výše pojednávaná anonymita (neosobní a velká vzdálenost mezilidských vztahů) má však v propojení se sociální kontrolou také pozitivní prvky, které venkované rádi přijímají. Opět jde zejména o mladší generaci, která nemíní reprodukovat sociální vztahy venkovského světa po vzoru starší generace – požaduje více samostatného rozhodování např. ve volbě vzdělání, zaměstnání, prožívání volného času atp. Je vítána větší tolerance, kterou (spíše automaticky než uvědoměle) přináší větší vzdálenost sociálních vztahů doprovázená nižší neformální sociální kontrolou. Jde o větší otevřenost městské společnosti co do širší nabízené palety vzorů jak pro každodenní jednání, tak jednání v rozhodujících momentech sociálního lidského života (týká se např. výběru partnera, institucionalizace rodinných vztahů mezi partnery, rodiči a dětmi aj.). Když k této větší otevřenosti ještě připojíme vůli k dohodě mezi lidmi s rozličnými zájmy, také jsme svědky toho, že ji venkované postrádají. Často totiž kritizují jednání ve spolcích, zájmových organizacích, mezi obecními zastupiteli a řadovými občany. I zde je otevřené pole pro působnost městských vzorů smluvního vyjednávání ne-důvěrně známých partnerů, pokud by bylo vhodně aplikováno.

Závěry

Z předchozího textu je patrné, že představy o venkovu, prezentované venkovskou populací, nejsou homogenní. Část venkovanů ve svých obrazech světa a s nimi souvisejících způsobech jednání již převzala řadu elementů z představ o venkovu původně v lokalitách neexistujících. Na jejich základě umí zvládat přítomné dění, ale stále se snaží uchovat spojení venkova s řádem-klidem, přírodou a blízkými sociálními vztahy, neboť venkovu poskytují jeho identitu (oproti městu). Část venkovanů, která zažívá proces rozrušení svých původních představ, jež jim dlouhou dobu umožňovaly umět jednat, propadá pesimistickému nazírání na svůj, venkovský svět. Nezvládají dané změny, ztrácejí kontrolu nad probíhajícím děním, protože mezi jejich představami a tím, k čemu dochází, panuje nesoulad mající za následek obtíže při lidském jednání. To může být jedním z důvodů neúspěchu některých projektů rozvoje. Nebudou-li se představy vložené v různé projekty rozvoje venkova vepisovat do způsobů vnímání a interpretace světa lidmi, které zasahují, stanou se nepochopitelnými, lidé zasažení těmito projekty poraženími se všemi důsledky pro ně i pro prováděné změny. Celý

systém by se stal transakčně nákladným a nepředvídatelného vývoje. Pak by mohl skončit fiaskem.

Přeměna představ je velice obtížná, a proto není divu, že se venkované v situaci různých proměn dění snaží často zachovat své původní představy a jimi ovlivňované jednání. Usilují o to, aby okolní dění přizpůsobili svému pojmání. Až v situacích nesmírně obtížného jednání (vysokých transakčních nákladů) mění své představy. Této změny by však nemělo být dosahováno vnějšími tlaky (zaváděním „cizích“ představ), ale měla by se vždy opírat o dotčenou venkovskou komunitu.

Pro ty, jimž venkov připadá jako konzervativní, protože je „lineárně neměnný“ (tj. rigidně řádný), adresujeme sdělení, že je proměnlivý, a to ve své cykličnosti (ne však tekutě flexibilní, jak by řekl Z. Bauman). V pozadí představ o venkovském světě těch, kteří jej obývají, je vystopovatelné spojení s přírodou, která v součinnosti s lidskými aktivitami přináší řád, bez něhož by celé dění na venkově bylo pro venkovany výrazně neurčité. Tento přírodou vedený řád, který svým jednáním venkované transformují i do řádu dění v lokální komunitě, by projekty rozvoje neměly opomíjet.

Je možné, že z generačního střetu daného časovým posunem pramení dvojí optika vidění současného venkova – pesimistická a optimistická. Jak lidé umějí jednat, jak zvládají na základě svých představ svým jednáním dění, se zpětně odráží i na pesimistickém či optimistickém vidění venkova. Nevedou-li představy o venkovu lidi dostatečně dobře při jejich jednání (např. v situaci zažívaných anomíí chybí vize jejich překonání), potom ani samotné jednání nedodává těmto obrazům potřebné potvrzení (může převládat celkový pesimismus). Proto je důležité programy a projekty rozvoje doplňovat odpovídajícími vizemi budoucnosti, které umožňují orientovat lidské jednání. Vize by neměly být pouze orientované technicko prakticky, ale měly by být variantní a brát v úvahu právě různé představy (scénáře), jak činí nakonec i publikace Vize rozvoje České republiky do roku 2015 (2001).

Z příkladů, uvedených v diskusi, však vyplývá, že každá z případných variant možného rozvoje venkova musí být kompatibilní se základními rysy rurální kultury, ze které mj. vyplývá aplikovatelnost změn pouze při použití gradualistického přístupu (ne šokového přístupu).

Prvním důležitým rysem je cyklické pojetí vývoje – v rurálním rozvoji nemohou být oživeny tradice v jejich zakonzervované podobě a formě, ale mohou být pro ně nalezeny nové rámce dle výzev globální společnosti (uplatňování lokální kulturní identity, posilování lokální reprezentace, turismus aj.) = prvek flexibility ve stabilitě.

Druhým důležitým rysem je pojetí zdravého a otevřeného prostoru – v rurálním rozvoji nelze očekávat návrat k „přírodnímu ráji“, ale lze nalézat šetrné, úsporné a nenápadné využívání přírodních zdrojů, surovin, přírodních i kulturních krajiny vůbec s estetickým vhladem = prvek nacházení souladu mezi ekonomikou, životním prostředím a místním společenstvím.

Třetím důležitým rysem je respektování osobních sociálních vazeb při lidských aktivitách – v rurálním rozvoji nelze očekávat návrat dělby práce a kooperace fungující v soběstačné a relativně uzavřené lokální komunitě, ale lze budovat důvěru na osnově sítí otevřeného příbuzenství a sousedství, na základě „přirozené dělby“ lidí, a tak je možné zapojení do globální společnosti, aniž by byla rozrušena lokální sociální identita = prvek nové organizační struktury.

Nutná vnější pomoc (finanční, informační a znalostní), jak technických a technologických expertů, tak tzv. sociálních animátorů může být úspěšná jen při důkladné znalosti fyzického, kulturního a sociálního prostředí venkova, potažmo každého nižšího regionálního celku (mikroregionu, konkrétní lokality, obce...), pro který mohou být připravovány projekty rozvoje = prvek intelektuализace.

Literatura

- Bauman, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta. 343 s. ISBN80-204-0966-1
- Berger, P. L., Luckmann, T. 1999. *Sociální konstrukce reality (pojednání o sociologii vědění)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Coase, R. 1937. The Nature of Firm. *Economica* 4: 386-405.
- Coase, R. 1994. Institucionální uspořádání výroby (Přednáška u příležitosti udělení Nobelovy ceny, 9. prosince 1991). Pp. 716-724 in Jonáš, J. a kol.: *Oslava ekonomie (přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii)*. Praha: Academia.
- Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Giddens, A. 1989. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Kandert, J. 1998. Představy o tradici. Pp. 33-59 in *Filipov I (Informatoria, katedra sociologie FSV UK v Praze)*. Praha: FSV UK.
- Marx, K. Engels, B. 1958. *Spisy. Svazek 4. (Manifest komunistické strany)*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Mlčoch, L. 1996. *Institucionální ekonomie (učební text pro studenty vysokých škol)*. Praha: Karolinum
- Mlčoch, L. 1997. *Zastřená vize ekonomické transformace (Česká ekonomika mezi minulostí a budoucností. Institucionální pohled)*. Praha: Karolinum.
- Národní rozvojový plán 2004-2006* [online]. Ministerstvo pro místní rozvoj 2003. Naposledy upraveno 13.3.2003 [citováno 7. července 2003]. Dostupný z <<http://www.mmr.cz/>>.
- Potůček, M. 1999. *Křižovatky české sociální reformy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Putnam, P. 1993. *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rural Developments (CAP 2000 Working Document)*. 1997. European Commission: Directorate General for Agriculture (DGVI).
- Smith, A. 2001. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut.
- Swedberg, R., Granovetter, M. 1992. Introduction. Pp. 1-36 in *The Sociology of Economic Life* (edited by Mark Granovetter and Richard Swedberg), pp. 1-26. Westview Press.
- Vize rozvoje české republiky do roku 2015*. 2001. Praha: CESES UK FSF a Gutenberg.
- Weber, M. 1983. *K metodologii sociálních věd*. Bratislava: Pravda.